

Budapest és régiója etnikai térszerkezetének átalakulása (1850 - 1990)

KOCSIS KÁROLY

Bevezetés

Pest, Buda és Óbuda 1873-as egyesülésével létrejött fővárosunk területe földrajzi fekvésének és a Kárpát-medence településhálózatában betöltött szerepének köszönhetően soha nem tartozott hazánk etnikai, nyelvi és vallási szempontból homogén területei közé. Az eltérő természeti tájak határán elterülő, fontos folyami átkelőhelynek és közlekedési csomópontnak számító mai főváros nagy vonzáskörzetének köszönhetően az elmúlt két évezredben – etnikai szempontból is – meglehetősen heterogén városi társadalomnak adott otthont.

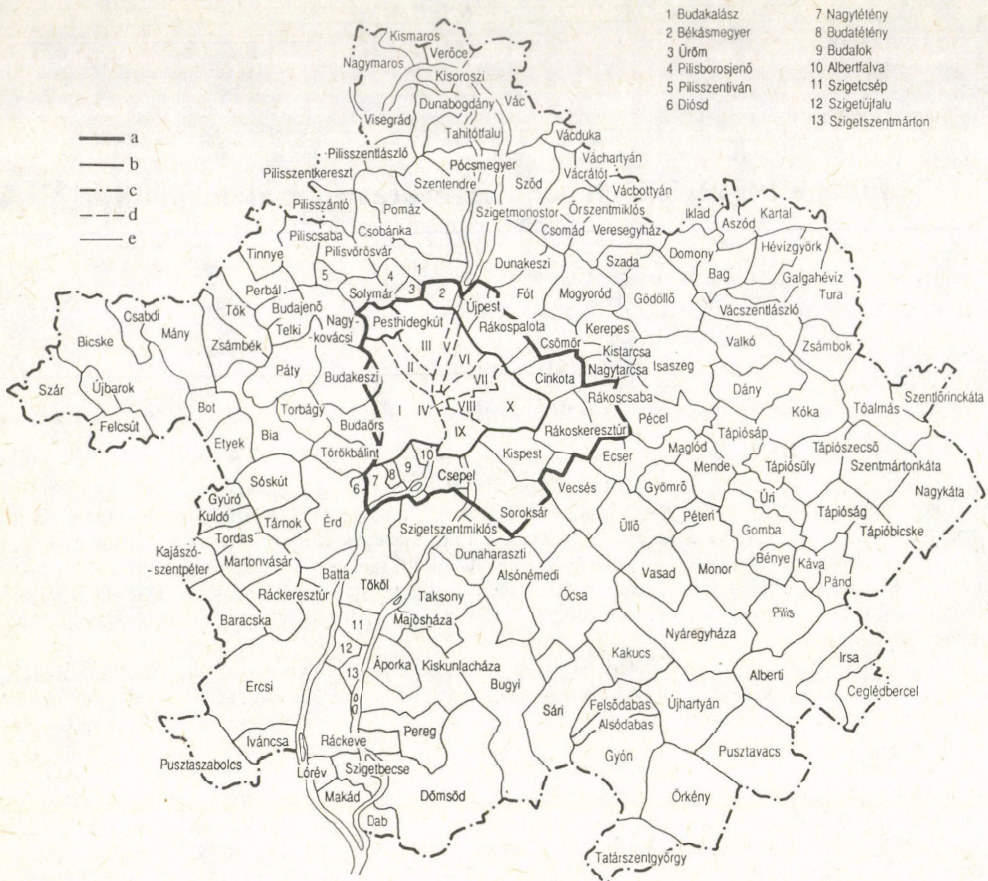
E tanulmányban arra teszünk kísérletet, hogy felvázoljuk Budapesten és régióján belül az etnikai térszerkezetnek az elmúlt közel másfél évszázadban lezajlott átalakulását, a 20. sz. elején rendkívül felgyorsult nyelvi asszimiláció térbeli kiterjedését és az ezzel ellentétesen ható, főként a cigányságnak a 2. világháború utáni növekvő beköltözésével járó etnikai heterogenitás, szegregáció lassú növekedését.

A vizsgált terület Budapestre és régiójára (14 város: Szentendre, Vác, Dunakeszi, Gödöllő, Aszód, Nagykáta, Monor, Dabas, Ráckeve, Szigetszentmiklós, Százhalombatta, Érd, Budaörs, Bicske és 139 község) terjedt ki (1. ábra). A „Budapest régiója” elnevezés alatt nem a Minisztertanács 1005/1971. sz. határozatában kijelölt 45 agglomerációs települést, hanem a Magyarország Nemzeti Atlaszában (1989) szereplő tágabb vonzáskörzetet értettük, annyi eltéréssel, hogy a kutatásból Farmost kihagytuk, Domonyt, Dánszentmiklóst és Besnyőt viszont bevontuk.

A vizsgált időszak két végpontját az első, nemzetiségi-etnikai hovatartozást tudakoló, osztrákok által végrehajtott 1850-es és a legutóbbi, nemzetiségi, anyanyelvi hovatartozást is kérdező, magyar népszámlálás időpontja képezte. Ezt megelőzően azonban egy fejezet erejéig sort kerítettünk az 1686–1849 közötti időszak etnikai vonatkozású eseményeinek ismertetésére is, mely a 19–20. sz.-i nemzetiségi viszonyok megértéséhez, gyökereinek feltárásához tűnt elengedhetetlenül szükségesnek.

Az etnikai térszerkezet alakulása 1850-ig

A mai Budapest és régiója területének magyar túlsúllyal jellemezhető középkori etnikai térszerkezete a török hódítást követően alapvetően átforgalmódott. A török pusztításoknak, a budai német polgárság teljes, és a terület magyar lakossága részleges elmenekülésének, továbbá a török hódoltság alatti nagyarányú vándormozgalmaknak köszönhetően 1541 és 1686 között Buda, Pest és a fontosabb városok, erődök (pl. Vác)

1. ábra. Budapest és régiójának térképe. – a = Budapest közigazgatási határa 1950 előtt; b = 1950 után; c = a vizsgált terület határa; d = a kerületek határa 1934-ig; e = településhatár 1950-ig

Map of Budapest and its region. – a = administrative boundary of Budapest before 1950; b = after 1950; c = boundary of area investigated; d = district boundary till 1934; e = boundary of settlements till 1950

egyre inkább elvesztették korábbi magyar jellegüket és balkáni etnikai tarkaságú, muzulmán vallású bosnyák, török, görögkeleti vallású szerb, cigány, református magyar és zsidó népségűvé váltak.

A török hódoltság idején az Oszmán Birodalom egyik vilajetjének székhelyévé váló, középkori magyar főváros, Buda környékén, Pilis, Pest és Solt vármegyék területén a falvak túlnyomó része elpusztult, népségük többsége elmenekült (1495: 9001, 1555: 293 porta – BOROVSZKY S. 1910), de a megmaradt falvak magyar etnikai jellege kevésbé változott. A középkori magyar etnikai terület maradványait – elsősorban a fő közlekedési utak, hadi utak közelében – a törökellenes hadjáratok (1683–1686) és a Rákóczi-szabadságharc (1703–1711) roncsolták szét. Az egyébként bizonyos fokú vallásszabadságot is biztosító oszmán (török) uralom végét és az európai kulturális, gazdasági vérkeringésbe való visszakapcsolódás lehetőségét – és az azzal együttjáró erőszakos

rekatolizációt is jelentő Habsburg fennhatóság kezdetét (1686) – az autochton, akkorra már többségében reformátussá vált magyar lakosság csupán a védettebb területeken (pl. a Szentendrei- és a Csepel-szigeten, továbbá a Gödöllői-dombság egyes részein) érthette meg (1690: 39 porta). A régió 1495-beli – túlnyomórészt magyar – népességének mindössze 0,4%-át találták helyben az összeírók 1690-ben.

A hajdani főváros környékén a „demográfiai űr” természetesen nem tartott sokáig, hiszen az elmenekült magyar lakosság a harcok megszűnte után egyre nagyobb mértékben kezdett visszatelepülni, pl. Verőcére (1691), Alsónémedibe (1693), Gyömrőre (1698). Velük párhuzamosan pedig megindult az 1689-es, gazdasági, vallási, katonapolitikai célokat szolgáló „Inpopulationale patens”, királyi rendelet értelmében a katolikus németek, valamint a magyarok ellen háborús konfliktusokban bármikor bevethető, császárhű szerbek betelepítése.

A német lakosságot (1686 után) elsőként a stratégiai fontosságú, kamarai igazgatási székhelyre, Budára, továbbá Pestre és a vár elnéptelenedett „hinterlandjába” telepítették. Ekkor vált németek lakta településsé pl. Csepel (1689), Nagytétény, Torbágy, Üröm, Pilisborosjenő, Pilisvörösvár, Pilisszentiván (1690), Budakeszi (1698), Solymár, Nagykovácsi, Zsámbék (1700), Budajenő (1703) stb. A 18. sz.-ban a vizsgált területen élő, nagyszámú szerb lakosság döntő többsége (kb. 600 család) 1690 novembere után érkezett Budára (főként a Tabánba) pátriárkájuk, Arsenija Carnojevic vezetésével (NAGY L. 1975). A beköltözés mértékét jelzi, hogy 1696-ban már kb. 1000 szerb, horvát, dalmát és illír család lakott Budán, ahonnt kisebbrészt Pestre, nagyobbrészt pedig a Budát a magyarok ellen védő, budai-hegyvidéki német etnikai blokk É-i (Szentendre) és D-i előterébe (Csepel, Ráckeve, Tököl, Szigetcsép, Szigetújfalu, Érd, Tárnok, Ercsi, Szigetbecse stb.) költöztek.

Budán az egyes etnikumok térbeli elhelyezkedését sokáig meghatározta az Udvari Kamara utasítása, mely a polgárjog és az ingatlanszerzés esetében a Várban csak a katolikus és német lakosság letelepítését engedélyezte, a szerbek lakhelyéül elsősorban a Vár D-i és K-i előterét (Tabán, Víziváros) jelölte ki, míg a protestánsok és zsidók budai betelepülését kifejezetten megtiltotta. Annak ellenére, hogy hasonló etnikai-valorációs diszkriminatív intézkedések érintették a Budánál akkor még több mint négyszer kisebb Pestet is, 1686–1696 között a „város” népességének relatív többségét még a magyarok adták (38%). Ekkor a pesti németek aránya 32%-ra, a szerbeké 13%-ra volt tehető (DÜMMERTH D. 1968.).

A mai Budapest és régiójának benépesülési üteme a Rákóczi szabadságharc idején lefékeződött. Ez idő alatt csupán a szerbeknek néhány Csepel-szigeti faluba (Szigetcsép, Szigetújfalu, Lórév – 1706) és a Szentendre környéki falvakba (Izbég, Pomáz, Budakalás, Csobánka – 1710) történő beköltözése, ill. a pesti magyaroknak a labanc ellenőrzés alatt lévő Pestről való fokozódó elköltözése érdemel említést.

A szatmári békekötést (1711) követően a magyarok spontán visszaköltözése és az állami, földesúri telepítés új erőre kapott. Az 1711–1720 közötti időszakban Buda német etnikai hinterlandja elsősorban D-en erősödött meg (pl. Csepel –1713, Taksony, Dunaharaszti, Szigetújfalu, Szigetszentmárton –1720), ugyanakkor már számos szlovák telepítésre is sor került (pl. Irsa, Bénye, Alberti –1711, Sári, Piliscsaba –1715, Isaszeg –1720). Ekkor hajtották végre az első, országos kiterjedésű, az adófizető népesség számát megállapítani hivatott 1715. évi és 1720. évi összeírásokat (ACSÁDY I. 1896). 1720-ban a mai Budapest területén 2118 adófizető háztartásfőt találtak, akiknek 58,7%-a német, 28,3%-a szerb-horvát, 11,1%-a pedig magyar hangzású családnevet viselt. Az általunk vizsgált terület egészén az etnikai arányok magyar szempontból már nem voltak ilyen kedvezőtlenek, mert (ACSÁDY I. adatai alapján) az összeírt 7022 háztartásfő 50,8 %-a volt magyarnak, 26,3%-a németnek, 17,4%-a szerb-horvátnak és 5,4%-a szlováknak minősíthető. Azon túl, hogy a budai magyarok aránya elenyésző (4,6%) maradt, fokozatos elköltözésük miatt Pesten is kisebbségbe kerültek a németekkel szemben.

1720-ban a Pesttől DK-re elterülő, nagy kiterjedésű lakatlan területek, puszták ellenére már felismerhetők voltak a későbbi etnikai térszerkezet alapvonásai. A Szentendrei-szigettől K–DK-re egy többé-kevésbé magyar etnikumú terület jött létre, melyet Ny-on (Bicske és Páty között) és D-en (a Dömsöd–Ráckeve–Makád vonalban) egy kisebb magyar blokk egészített ki. A német nyelvterület egy nagy központi részből (Buda–Pest–Budai-hegyvidék) és több kisebb, Duna menti nyelvszigetből (pl. Nagymaros–Kismaros–Visegrád, Dunaharaszti–Taksony, Szigetújfalu–Szigetszentmárton) állt. A szerbek közel fele Budán – elsősorban a Tabánban – élt, míg a többiek jórészt Szentendre, Érd, Tököl és Ercsi környékén tömörültek. Az akkor még kis lélekszámú itteni szlovákság csupán 3 pilisi (Piliscsaba, Pilisszántó, Pilisszentlászló) és 3 alföldi faluban (Sári, Irsa, Alberti) alkotott abszolút többséget.

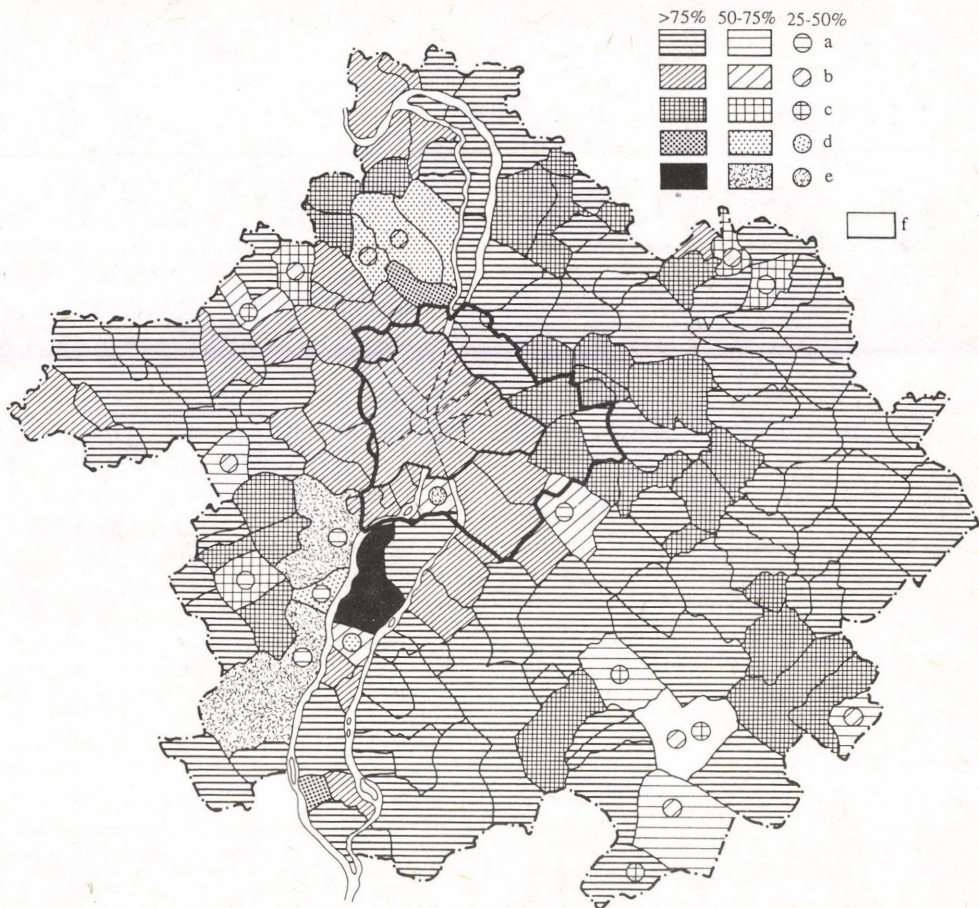
Az 1720-as és 1773-as összeírások közötti időszakban a magyarok több tucat egykor néptelen vagy gyér népességű korábbi pusztát népesítettek be újra, melynek eredményeként a Pest-Buda környéki és Duna melléki német-szerb etnikai tömb körül szorosabb magyar etnikai gyűrű alakult ki. Ettől függetlenül a német etnikai terület is jelentősen kiterjedt, elsősorban az új telepítéseknek köszönhetően: pl. Soroksár (1724), Budaörs (1730), Budafok (1737), Perbál (1744), Szigetcsép (1750), Iklad (1757), Békásmegyér, Budakalász, Pomáz, Csobánka (1770), Újhartyán (1772). Ugyanakkor 1746-ig a pesti németeknek – főként migrációs okok miatt, és természetesen a magyarok és szerbek rovására – sikerült arányukat 67,2 %-ra növelniük (magyarok: 15,9%, szerbek: 16,9%) (NAGY L. 1975).

A nagyarányú telepítési akciók következtében a szlovák etnikai terület ekkor érte el itteni legnagyobb kiterjedését (Rákoskeresztúr, Domony, Hévízgyörk –1720, Ecser –1722, Csomád, Csömör, Cinkota –1729, Péteri –1748, Kakucs, Vácduka, Sződ –1770, Újhartyán –1772). Az 1773-as összeírás idejére az egyre inkább összefüggő, Budapest környéki magyar etnikai területen 6 közepes méretű szlovák etnikai blokk (a Sződ és Aszód környéki, a Csömör–Mende, a Bénye–Irsa, továbbá a Sósút–Ráckeresztúr közötti, valamint a Pilis-hegyvidéki) jött létre (2. ábra). A szerb–horvát nyelvűek (rácok, dalmaták, illirek stb.) esetében – a Délvidékre való egyre növekvő mértékű elköltözésük következtében – korábbi etnikai területük zsugorodása volt feltűnő. (Ennek volt a következménye Szigetcsép német, valamint Sósút és Ráckeresztúr szlovák többségűvé válása, továbbá a németek arányának pomázi, csobánkai, budakalászi, csepeli, a magyarok arányának pedig érdi, százhalombattai, ercsi növekedése.)

A 18. sz. végén és a 19. sz. első felében már csak néhány magyar (pl. Örkény –1784) és német (pl. Ceglédbercel –1785, Vecsés –1791, Albertfalva –1819) telepítésre került sor. Az etnikai viszonyok módosulására a legnagyobb hatást a 18. sz. végétől már nem az irányított, hanem az önkéntes belső migrációk, a természetes interetnikus és nyelvi asszimilációs folyamatok gyakorolták. Pest kereskedelme, gazdasági élete a város rendkívül kedvező helyzeti energiáinak, földrajzi fekvésének köszönhetően a 18. sz. békés évtizedeiben egyre inkább fellendült, magához vonzva bel- és külföldiek ezreit.

E században Pest népessége tízszeresére nőtt, miközben Buda és Óbuda lakossága csupán 2,5-szeresére növekedett. A betelepülők 32,2%-a Magyarországról, 33%-a az osztrák tartományokból, 17,4%-a pedig német földről érkezett. A város esetében a belföldi, főként magyar etnikumú vonzáskörzetből való betelepülés (nemesek, ügyvédek, tisztviselők, napszámosok stb.) megnövekedése különösen a 19. sz. első felében módosította az etnikai arányokat a magyarok javára Pest város népességén belül (NAGY L. 1975).

A Pesten is egyre inkább szembetűnő magyarosodási tendenciák ellenére Budapest és régiója össznépeességén belül a magyarok aránya (50–51%) 1720 és 1850 között csaknem változatlan maradt, míg a növekvő bevándorlás miatt a németek és a szlovákok

2. ábra. Budapest és régiójának anyanyelvi térképe 1773-ban. – a = magyar; b = német; c = szlovák; d = szerb; e = horvát; f = nincs abszolút többség

Mother tongue map of Budapest and its region in 1773. – a = Hungarian; b = German; c = Slovakian; d = Serbian; e = Croatian; f = no absolute majority

aránya számottevően megnőtt (26,3%-ról 35,6%-ra, ill. 5,4%-ról 10,3%-ra), amely párhuzamosan zajlott a szerb–horvát nyelvűeknek – a délvidéki etnikai területeikre való visszahúzódásával összefüggő – arányvesztésével (17,4%-ról 2,7%-ra).

Az 1686–1849 közötti időszak főbb etnikai földrajzi jellemzőit a következőkben foglalhatjuk össze:

– A Kárpát-medencei magyar nyelvterület 16-17. sz.-ban csaknem teljesen elnéptelenedett központi részét a 18. sz.-ban sikerült teljes egészében újránépesíteni.

– A vizsgált terület középkori, dominánsan magyar etnikai jellegét a 18. sz. folyamán nem nyerhette vissza, mindenekelőtt a telepítést meghatározó hatalom racionális gazdasági szempontokkal is összefonódó magyar- és protestánsellenes kolonizációs politikája miatt.

– A többnyire irányított migráció eredményeként a 18. sz. végére kialakult a 20. sz. közepéig fennálló etnikai térszerkezet váza, a nem magyar nyelvterületek pedig elérték – az elmúlt ezerév viszonylatában – maximális kiterjedésüket.

– A 19. sz. eleje óta – amióta a migrációs folyamatokba történt mesterséges beavatkozások szerepe rendkívül lecsökkent – természetes magyarosodási folyamat indult be, ami az ország esetében a kis, nem magyar nyelvszigetekre nehezedő magyar nyelvi–asszimilációs nyomás, Pest esetében pedig a város vonzáskörzetének dominánsan magyar jellegével összefüggő bevándorlás természetes következménye.

Az 1850 és 1918 közötti időszak jellemzői

A szabadságharc leverését követően, 1850-ben az osztrák kormány – részben a nemzetiségi viszonyok felmérése érdekében – népszámlálást hajtatott végre, ami tendenciózus, németesítő törekvései ellenére a magyarországi nemzetiségi statisztika első lépcsőfokának volt tekinthető. A főként osztrák és cseh népszámlálási biztosok Buda, Óbuda és Pest – tehát az 1873 utáni Budapest – területén 157 ezer lakost írtak össze, akiknek 54,5%-a német, 36,8%-a magyar, 5,1%-a pedig szlovák nemzetiségűnek számított (*1. táblázat*) (THIRRING G. 1936–37).

A város egyes részei (későbbi kerületei) között a 19. sz. elején megindult magyarosodás terén meglehetősen nagy különbségek voltak tapasztalhatók. Teréz- és Erzsébetváros (VI., VII. ker.) ekkorra már magyar többségű (69,2%) kerületté vált, míg Óbudán és Újlakon (III. ker.), továbbá a Vízivárosban és az Országúton (II. ker.) arányuk csupán 14,7–14,9%-ra volt tehető. A későbbi X. kerület helyén ekkor egy Kőbánya (Steinbruch) nevű, 242 lakosú német falucska volt található. A Várban, a Tabánban és a Krisztinavárosban, továbbá a Belvárosban, a Lipót-, József-, és a Ferencvárosban a magyarok növekvő aránya már 28–36% közötti.

Annak ellenére, hogy Budapest régiójában a magyarok aránya nem nőtt számottevően a 18. sz. végi állapotokhoz viszonyítva, Pest K-i előterében néhány korábbi szlovák nyelvsziget magyar többségűvé válása (Tápióság, Vácduka, Hévízgyörk), ill. növekvő magyarosodása (pl. Pilis, Alberti, Irsa, Rákoskeresztúr, Cinkota, Kerepes, Sződ) már a későbbi feltartóztathatatlan természetes asszimiláció, magyar nyelvi homogenizáció első lépcsőjének volt tekinthető.

A vizsgált terület közel 150 ezer fő németiségének 2/3-a számára akkor a főváros mai területe nyújtott otthont, de meglehetősen nagy lélekszámú német közösség élt Soroksáron, Budafokon, Zsámbékon, Budakeszin és Budaörsön. A németek a pesti és a budai magyarokkal szembeni etnikai térvésztségüket elsősorban a szerbek és horvátok által egyre inkább elhagyott településekben kompenzálták (Szentendre, Pomáz, Csobánka, Százhalombatta, Érd, Ercsi).

A Felvidékről szinte szakadatlanul dél felé vándorló szlovákság legnagyobb közössége Pesten, Józsefvárosban (VIII. ker.) élt, ahol számuk megközelítette a 3 ezret, arányuk pedig elérte a 11%-ot. Ezenkívül a legtöbb szlovák (1500–2000) lakóhelyének Pilis, Irsa, Aszód, Sósút, Sari, Domony, Isaszeg és Rákoskeresztúr számított. A régió szlovák népessége számának csökkenésével, elmagyarosodásával párhuzamosan folyt a főként a Gödöllő–Ceglédberceli-dombságra kiterjedő szlovák etnikai terület fokozatos felbomlása. Az 1850-es népszámlálás idejére már 4 településük magyar többségűvé, 7 pedig erősen vegyes, szlovák–magyar községgé vált.

1. táblázat. Az össznépeség és a főbb etnikumok számának változása Budapesten és fővárosi régiójában, 1850-1990

Év	Össznépeség száma				Magyarok száma			
	1	2	3	4	1	2	3	4
1850	157,497	19,675	177,172	231,869	57,891	4,353	62,244	143,433
1880	355,682	47,024	402,706	275,729	201,505	26,389	227,894	179,783
1890	486,671	73,408	560,079	306,507	326,533	37,706	364,239	220,583
1900	703,448	157,986	861,434	325,793	559,965	110,479	670,444	236,637
1910	880,371	230,082	1 110,453	421,209	756,070	198,296	954,366	333,055
1920	928,996	303,030	1 232,026	461,722	837,858	269,421	1 107,279	360,882
1930	1 006,184	436,685	1 442,869	520,037	948,950	406,179	1 355,129	432,466
1941	1 164,963	547,828	1 712,791	568,988	1 130,050	524,152	1 654,202	488,333
1980			2 059,347	863,906			2 043,204	855,128
1980*			2 059,347	863,906			1 981,297	769,425
1990			2 016,774	848,560			1 997,611	838,040

Év	Németek száma				Szlovákok száma			
	1	2	3	4	1	2	3	4
1850	85,887	12,972	98,859	47,403	8,030	2,200	10,230	31,746
1880	122,454	15,969	138,423	59,492	21,871	3,766	25,637	28,777
1890	115,573	25,941	141,514	59,103	27,126	5,374	32,500	21,281
1900	98,515	34,473	132,988	60,515	24,091	7,003	31,094	23,618
1910	78,882	23,302	102,184	58,856	20,359	4,693	25,052	21,572
1920	60,425	26,428	86,853	71,591	14,011	3,549	17,560	22,218
1930	38,460	24,153	62,613	66,116	7,764	2,883	10,647	14,315
1941	22,586	19,846	42,432	68,305	3,476	1,286	4,762	6,762
1980			2,924	1,055			1,054	2,925
1980*			16,650	32,333			5,250	25,512
1990			2,887	2,182			934	2,050

Év	Szerbek száma				Horvátok (dalmaták, illirek, stb.) száma			
	1	2	3	4	1	2	3	4
1850	2,205	—	2,205	4,464	656	150	806	3,523
1880	1,025	22	1,047	3,766	683	285	968	2,680
1890	1,699	388	2,087	3,475	1,125	122	1,247	2,745
1900	1,830	1,037	2,867	3,440	1,735	521	2,256	3,170
1910	3,972	523	4,495	3,661	2,796	255	3,051	1,896
1920	1,102	273	1,375	2,757	1,962	364	2,326	2,239
1930	576	210	786	1,758	1,213	543	1,756	2,251
1941	348	93	441	1,512	655	231	886	933
1980			394	995			654	172
1980*			690	1,643			1,160	2,965
1990			343	1,206			811	197

1 = Budapest 1873-1950 közötti területe, 2 = 1950-ben Budapesthez csatolt települések, 3 = Budapest 1950 utáni területe, 4 = Budapest régiója, * = becslés

A szerbek fokozatos elköltözésének eredményeként 1850-ben már csak két falu (Lórév és Budakalász) mutatkozott szerb többségűnek. Ekkor Budapestnek és régiójának

már csak 6669 szerb és 4329 horvát (katolikus rác, illir, dalmát stb.) lakója volt. Ez utóbbiak számarányukra nézve Érden, Ercsiben és Csepelen háttérbe szorultak és már csupán Tökölön képezték a helybeli lakosság abszolút többségét.

Az 1840-es években – különösen Pesten, de Budán is – megerősödő magyarosodási folyamatot az 1849–1867. közötti időszakban az osztrák abszolutizmus németesítő törekvései szakították meg. Bár a magyar szellemiség Pesten már 1860-tól kezdett magához térni, az igazi áttörést az osztrák-magyar kiegyezés (1867) jelentette. A magyar alkotmány visszaállítása, a magyar állami szervezet kiépítése, az oktatás magyar szellemű átszervezése, Buda, Óbuda és Pest Budapest néven való egyesítése (1873) és a magyar állam fővárosává tétele a vizsgált területen rohamos gazdasági és társadalmi (és természetesen ezen belül etnikai–nyelvi) átalakulást eredményezett. A jobbágyfelszabadítás lebonyolításában és a földhözjutás lehetőségeiben csalódott falusiak tömegei – részben a gazdaságilag fejletlen perifériákról, részben pedig a fejlett, közeli dunántúli területekről a korábbiaknál is nagyobb mértékben özönlöttek a magyar nemzeti piac megújult központjába, a magyar kapitalizmus hídfőállásába. A főváros egyesítése és az 1880-as népszámlálás között eltelt alig 7 év alatt közel 74 ezer fővel nőtt Budapesten a népességszám, melynek 92,2%-a vándorlási többletből eredt.

A bevándorlás nagy mértékéről az 1880-as népszámlálás születési hely szerinti adatai tanúskodnak. Ekkor a 360 ezer budapesti lakosnak már több mint fele (57,8%) nem helyben született. A betelepülőknek több mint 80%-a az országon belülről, elsősorban a környező és az ÉNy-i megyékből érkezett. Jóllehet a magyarországi származásúak többsége (53,8%) természetesen a túlnyomórészt magyar etnikumú vármegyékből költözött be az egyre több munkalehetőséggel kecsegtető, kirobbanó népességnövekedésű fővárosba, de feltűnően nagy számban és arányban érkeztek ide a felvidéki, dominánsan szlovák népességű vármegyék cselédei, napszamosai és iparosai is. Ugyanakkor Budapest vonzása a román, horvát, szerb és ruszin területeken szinte alig volt érezhető.

A külföldi származásúak többségét már nem az osztrák örökös tartományokból és Németországból érkezettek képezték, hanem a galíciai-ukrajnai területek izraelita vallású, többségében német (ill. jiddis) anyanyelvű lakói, akikre a politikailag újonnan emancipálódott magyar nemzet fővárosa az életkörülmények (pl. fellendülő gazdasági élet, ún. izraelita foglalkozások nagy piacképessége, zsidóellenes pogromok, hivatalos etnikai-vallási diszkrimináció hiánya) szempontjából nagy vonzerőt gyakorolt.

Az új lakóhelyet keresők tízezrei az 1860-as, 70-es években még elsősorban a fővárosban telepedtek le, a vele még csak laza közlekedési kapcsolatban lévő szomszédos és távolabbi községek népessége főként csak a természetes szaporodásnak köszönhetően növekedett, a lakosság többsége még helybeli születésűnek számított. Természetesen a gyáripar fejlődése és a fővárosi munkahelyek közelsége néhány szomszédos község (pl. Újpest, Rákospalota) és telep (Kispest, Pestszenterzsébet stb.) – túlnyomórészt magyar – népességét is kirobbanó mértékben megnövelte.

Az 1850–1880 közötti időszakban – a szerbektől eltekintve – a főváros minden nagyobb etnikuma számottevően gyarapodott. A 19. sz. derekán még Pest, Buda és Óbuda népességének többségét képező német anyanyelvűek számának feltűnő növekedése azonban csak a német nyelvű izraeliták tömeges beköltözésének volt köszönhető (1. táblázat).

Az újonnan érkezők többsége elsősorban az olcsóbb letelepedési lehetőségeket kínáló kerületekbe (pl. Teréz-, Erzsébet- és Józsefváros, Kőbánya) költöztek. Főként a galíciai zsidók Teréz- és Erzsébetvárosban növelték meg a német anyanyelvűek számát és arányát (2. táblázat). Budán és Pesten az őslakos németeket tömörítő városrészekben (Vár, Krisztinaváros, Víziváros, Újlak, Belváros stb.) viszont a német anyanyelvűek

lélekszáma – növekvő kétnyelvűségük, nyelvváltásuk, elmagyarosodásuk következtében – stagnált, ill. csökkent. A főváros új szlovák lakói részben a zsidókhöz hasonlóan inkább Teréz- és Erzsébetvárost, valamint József- és Lipótvárost választották lakóhelyül (2. táblázat).

Az 1850–1880 között Budapestre költözött több mint 100 ezer, jobbára csak magyarul tudó magyar bevándorló hatása és a magyar nemzetnek az 1867 utáni, az ország gazdasági, politikai, kulturális életében gyökeresen megváltozott, uralkodóvá vált szerepe a helybeli nem magyar lakosságra nagy nyomást gyakorolt. A hatalmas tömegűvé duzzadt magyar lakossággal való mindennapi érintkezés során a magyar nyelvtudás szükségességének felismerése a nem magyarok körében fokozatosan megnőtt és a magyar polgári fejlődés integrációs jelenségeként egy olyan feltartóztathatatlan természetes nyelvi asszimilációs folyamatot indított el, melynek eredményeként a főváros nem magyar népessége az 1920-as évekre már szinte teljes egészében elmagyarosodott.

Az 1850–1880 közötti időszakban Budapest régiójában a magyarosodás elsősorban nem a fővárosihoz hasonló mértékű magyar bevándorlásra, hanem főként a társadalmi közhangulatra, a magyar többségű környezet megnövekedett nyelvi asszimilációs nyomására vezethető vissza. Ennek eredményeként a nem magyar (abszolút, ill. relatív) többségű települések száma három évtized alatt 76-ról 65-re csökkent.

Legnagyobb etnikai veszteség a szlovákokat, szerbeket és horvátokat érte. A régió szlovákságának lélekszáma 10%-kal csökkent, korábbi településeik közül hat (pl. Aszód, Maglód, Irsa, Alberti, Támok) magyar, Piliscsaba pedig német többségűvé vált (1. táblázat). A szerbek száma ez idő alatt 16%-kal csökkent, az 1850-ben még szerb többségű Budakalász német többségűvé vált. A horvátok létszámcsökkenése 24%-ra volt tehető, jórészt annak köszönhetően, hogy legfőbb településükön, Tökölön többségük már magyar anyanyelvűnek vallotta magát.

Budapesten és régiójában az elmagyarosodás, a magyar etnikai többség végleges elérése az 1850–1880 közötti periódusban még csak Pesten, Dél-Budán és a központi fogalmi fekvésű, nem magyar nyelvszigeteken következett be (3. ábra).

Az 1880-as népszámlálás időpontjában a magyar főváros népességének többsége (56,6%-a) már magyar anyanyelvűnek vallotta magát, a németek aránya ugyanakkor 34,4%-ra csökkent. A 10 budapesti kerület közül már 8 magyar többségűnek számított, de a magyarok aránya a II. és III. kerületben is meglehetősen magas (43–50%) volt.

A fővárosi kerületek német népességének elmagyarosodása közötti különbségeknek a földrajzi fekvéssel is összefüggő, társadalomszerkezeti okai voltak. A német nyelvű zsidóságnak a korábbiakban már említett, kerületenként eltérő mértékű betelepődése mellett itt elsősorban arra kell gondolni, hogy a magyarosodás, a magyar nyelvűekkel való egyre gyakoribb érintkezés leginkább a központi fekvésű városrészek (pl. Belváros, Vár, Víziváros, Országút) főként közalkalmazottakból, nagypolgárokból, iparosokból és kereskedőkből álló németjeit érintette, ellentétben az ÉNy-i periférián, Óbudán élő, jórészt mezőgazdasági foglalkozású, német anyanyelvűekkel.

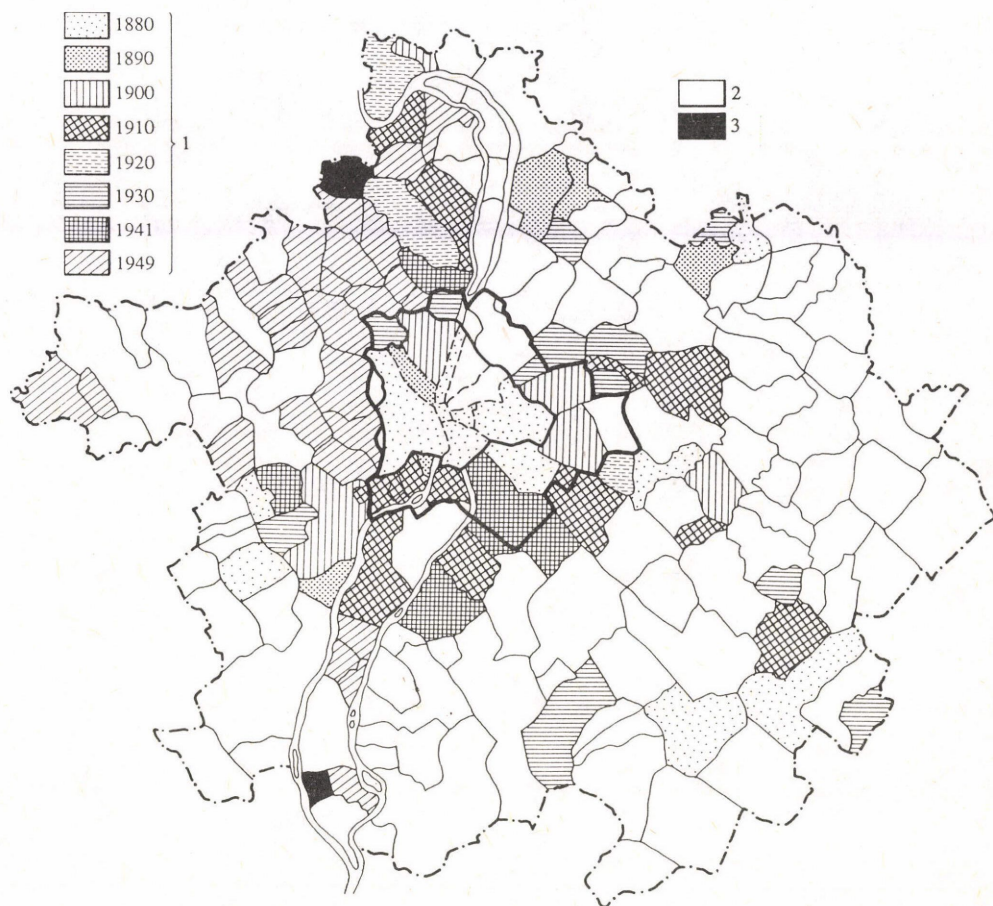
A magyar anyanyelvűek számának – különösen a fiatalabb korosztályok körében tapasztalható – rendkívüli növekedése – a korábbiakban vázolt társadalmi, politikai okok mellett – főként az 1860-as évektől magyar oktatási nyelvűvé váló állami iskolák magyarosító hatásának volt jelentős részben köszönhető. A magyar nyelvnek az iskolában és a mindennapi élet során való szükségszerű elsajátítása következtében 1880-ban a magyarul tudók aránya (72%) már csaknem elérte a németül tudókét (74,4%). Ugyanakkor az újonnan letelepült vidéki magyaroknak és a német nyelvű zsidóknak köszönhetően már, ill. még magas volt a csak magyarul, ill. csak németül tudók aránya is (18, ill. 20%).

2. táblázat. Budapest kerületeiben élő népesség anyanyelvi összetételének változása (1850-1930) ¹

Kerület	Anyanyelv	Abszolút számban						
		1850	1880	1890	1900	1910	1920	1930
I.	Összesen	18,800	26,564	33,770	44,320	71,501	96,609	115,293
	magyar	5,340	13,471	20,358	32,571	59,418	86,833	107,892
	német	11,000	11,438	11,113	9,771	8,535	7,475	5,549
	szlovák	950	821	935	825	1,019	862	702
II.	Összesen	17,300	24,018	28,996	34,510	41,429	48,705	52,047
	magyar	2,580	10,829	16,505	25,060	33,611	42,821	48,394
	német	14,220	11,956	10,774	7,990	5,999	4,676	2,861
	szlovák	470	684	863	598	548	503	280
III.	Összesen	14,580	24,239	28,854	36,707	49,412	51,164	60,465
	magyar	2,140	7,235	12,075	19,966	35,764	40,746	54,735
	német	11,300	15,855	14,473	13,705	10,336	7,856	4,091
	szlovák	840	724	1,299	1,731	1,550	1,204	705
IV.	Összesen	11,530	28,402	27,806	23,168	25,268	28,306	25,172
	magyar	4,140	21,284	22,546	19,706	22,275	25,534	23,479
	német	6,000	5,352	3,560	2,384	1,835	1,821	1,172
	szlovák	1,100	912	686	418	338	313	116
V.	Összesen	11,530	32,964	37,730	49,192	63,700	72,149	78,039
	magyar	4,140	19,477	25,365	37,887	53,612	64,305	73,234
	német	6,000	9,317	7,631	6,169	5,572	4,704	3,209
	szlovák	1,100	3,360	3,500	3,545	2,539	1,657	781
VI.	Összesen	16,860	56,060	87,646	128,948	156,284	160,361	174,040
	magyar	11,670	28,766	59,501	105,586	135,863	145,628	165,057
	német	4,800	20,853	19,475	16,134	12,684	9,122	5,712
	szlovák	300	4,300	5,399	3,652	3,652	4,176	2,929
VII.	Összesen	20,140	61,351	88,777	155,562	181,863	176,321	186,647
	magyar	13,940	35,596	61,272	130,519	161,104	161,815	177,531
	német	5,740	19,625	19,722	18,212	13,957	9,983	6,419
	szlovák	360	4,302	5,261	3,652	3,083	1,969	1,187
VIII.	Összesen	20,030	63,468	91,303	132,569	151,845	145,408	141,119
	magyar	7,440	41,119	65,093	110,158	133,800	133,171	134,052
	német	15,500	17,142	17,449	13,498	10,129	7,384	4,503
	szlovák	2,860	3,904	5,646	5,299	4,172	2,555	1,262
IX.	Összesen	12,300	29,906	42,071	65,844	88,035	91,128	99,617
	magyar	3,800	18,819	30,721	54,227	76,831	83,628	94,628
	német	7,480	8,925	7,788	6,848	6,377	4,484	2,969
	szlovák	800	1,482	2,096	2,110	1,678	1,132	609
X.	Összesen	242	8,710	19,718	31,628	51,034	58,845	73,089
	magyar	—	4,909	13,097	24,285	43,792	53,377	69,353
	német	242	1,991	3,588	3,804	3,458	2,920	1,922
	szlovák	—	1,358	1,441	1,268	1,256	887	582

¹ Az adatok Budapest kerületeinek 1873-1930 közötti területére vonatkoznak

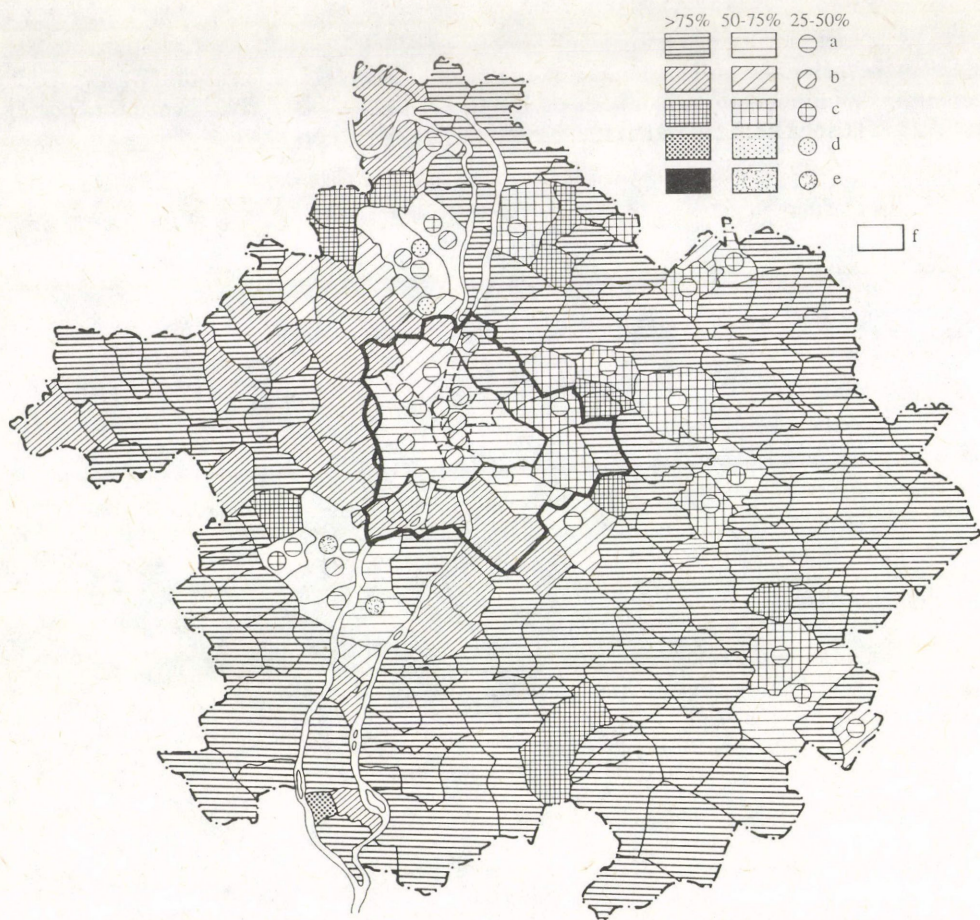
A német származású polgárság kétnyelvűségének köszönhetően a nem magyarok 35,3%-a beszélt magyarul és a magát nem német anyanyelvűeknek vallók 61%-a tudott németül. Ez időpontban a budapesti poliglott, két vagy több nyelvet beszélő népesség aránya azóta soha nem tapasztalt magas arányt (59,7%-ot) ért el.

3. ábra. Magyarosodás Budapesten és régiójában (1850–1990). – 1 = az abszolút magyar többség végleges elérésének időpontja; 2 = mindvégig magyar település, ill. budapesti kerület; 3 = mindvégig nem magyar település

'Magyarization' in Budapest and its region (1850–1990). – 1 = date of final reach of absolute Hungarian majority; 2 = Hungarian settlement or district of Budapest during the full period; 3 = non-Hungarian settlement during the full period

A magyarosodásnak a vizsgált terület 19. sz. közepi, etnikai térszerkezetet átforgató hatása az 1880-as anyanyelvi térképen is megfigyelhető (4. ábra). A magyar nyelvterület a Szentendrei-szigettől kiindulva az alföldi területeken át a Vértesig és a Budai-hegységig néhány, kisebb-nagyobb idegen nyelvszigettel tarkított, de már összefüggő egységet képviselt. A múlt század derekán még a Duna mindkét partján jelentős

4. ábra. Budapest és régiójának anyanyelvi térképe 1880-ban. – A jelmagyarázatot l. a 2. ábránál
 Mother tongue map of Budapest and its region in 1880. – For explanation see Fig. 2.

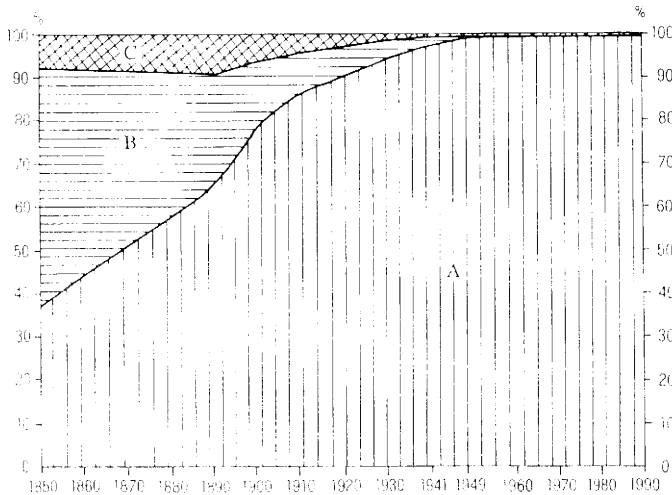
kiterjedésű német etnikai blokk Budapest magyar többségűvé válásával egy félhold alakú, Békásmegyer–Budakeszi–Csepel–Vecsés közötti településláncolatra olvadt. A németek legnépesebb közösségei – felgyorsult budapesti elmagyarosodásuktól függetlenül – továbbra is a fővárosban voltak fellelhetők, de legerősebb vidéki „etnikai bástyákat” továbbra is Soroksár, Budaörs, Budafok, Zsámbék és Budakeszi adta.

A Gödöllői-dombság korábban még jelentős szlovák etnikai blokkjai szétforgácsolódtak, csupán az Isaszeg–Csömör–Ecsér „félhold” szlovák települései alkottak nagyobb etnikai egységet. Az új felvidéki betelepülőknek köszönhetően a legtöbb szlovákot Budapest VII., VI., VIII. és V. kerületében írták össze. Az irsai, aszódi és isaszegi szlovákok nagyrészt elmagyarosodása következtében a legtöbb vidéki szlovák ekkor már Pilisen, Rákoskeresztúron, Sósikúton és Sárin volt fellelhető. A továbbra is a Délvidék felé vándorló szerbek Lórév kivételével már csak Budakalászon, Pomázon és Százhalombattán képviseltek említésre érdemes nagyságú kisebbséget.

Az 1880-as és az első világháborút megelőző, 1910-es népszámlálás közötti időszak meghatározó jelentőségű volt Budapest későbbi, szinte teljes egészében magyar jellegűvé, több mint 90%-ban magyar anyanyelvűvé válásában. A töretlenül fejlődő gazdaság – főként az egyre tekintélyesebbé váló magyar gyáripár, ill. az ahhoz kapcsolódó infrastruktúra – az ország különböző vidékein élők százezreit vonzotta a fővárosba. Budapest népessége ez alatt a három évtized alatt 2,5-szeresére növekedett és a főváros közel 900 ezres lélekszámával igazi nagyvárossá vált (1. táblázat). Budapest 1800-ban Európának még csak a 26. legnagyobb városa volt, ám 1900-ra már a 8. helyre küzdötte fel magát a népességszámot tekintve. Ez a nagymértékű növekedés nemcsak a közel 360 ezres vándorlási többletnek, hanem a közegészségügyi viszonyok és az életkörülmények javulásával összefüggésben a tetemesen megnövekedett természetes szaporodásnak (151 ezer fő) is köszönhető volt.

A magyarul tudók és a magukat magyar anyanyelvűeknek vallók aránya – magasabb természetes szaporodásuknak, vándorlási többletüknek, az iskola, az egyház és a közigazgatás által is támogatott–szorgalmazott magyarosodásnak és a természetes asszimilációs folyamatnak köszönhetően – hihetetlenül megnőtt (magyarul tudók: 1880: 72%, 1910: 95,9%; magyar anyanyelvűek: 1880: 56,6%, 1910: 85,9%) (5. ábra). A csak magyarul beszélő, vidéki magyarok tömegeinek betelepülésével a csak magyarul beszélő budapestiek aránya 47,1%-ra nőtt, míg a németül tudóké 46,5%-ra csökkent. Az a tény, hogy immár a lakosság többségét jelentő budapesti magyaroknak kb. fele már képtelen volt a magyaron kívül más nyelven kommunikálni, a nemzetiségeket is a magyar nyelv tanulására készítette.

A főváros elmagyarosodásának imént vázolt tényezői közül természetesen a nagy mértékű bevándorlás játszotta a legnagyobb szerepet. 1910-ben a budapestieknek már

5. ábra. Budapest népessége anyanyelvi összetételének változása (1850–1990). – A = magyarok; B = németek; C = egyéb

Change in mother tongue distribution of the population in Budapest (1850–1990). – A = Hungarians; B = Germans; C = others

csak 35,3%-a számított a város szülöttének, míg a magyarországi származásúakon belül a túlnyomórészt magyar vármegyékből és törvényhatósági jogkörű városokból érkezettek aránya meghaladta a 60%-ot. A Felvidék dominánsan szlovák területeiről érkezők száma csaknem duplájára nőtt, de ez sem tudta lefékezni a fővárosi szlovákságnak az 1890-es évektől felgyorsult nyelvi beolvadását.

Az a tény, hogy a város izraelita vallásúinak száma 1880-1910 között közel 3-szorosára nőtt, a német anyanyelvűeké pedig harmadával csökkent, annak köszönhető, hogy a helybeli és az ukrán területekről érkező (sokszor menekülő), német (jiddis) nyelvű, a magyar gazdasággal, nemzeti piaccal mind jobban egybefonódó zsidóság az 1870-es évektől kezdve egyre tömegesebben vallotta anyanyelvének a magyart, azonosult a magyar kultúrával és nemzeti identitással.

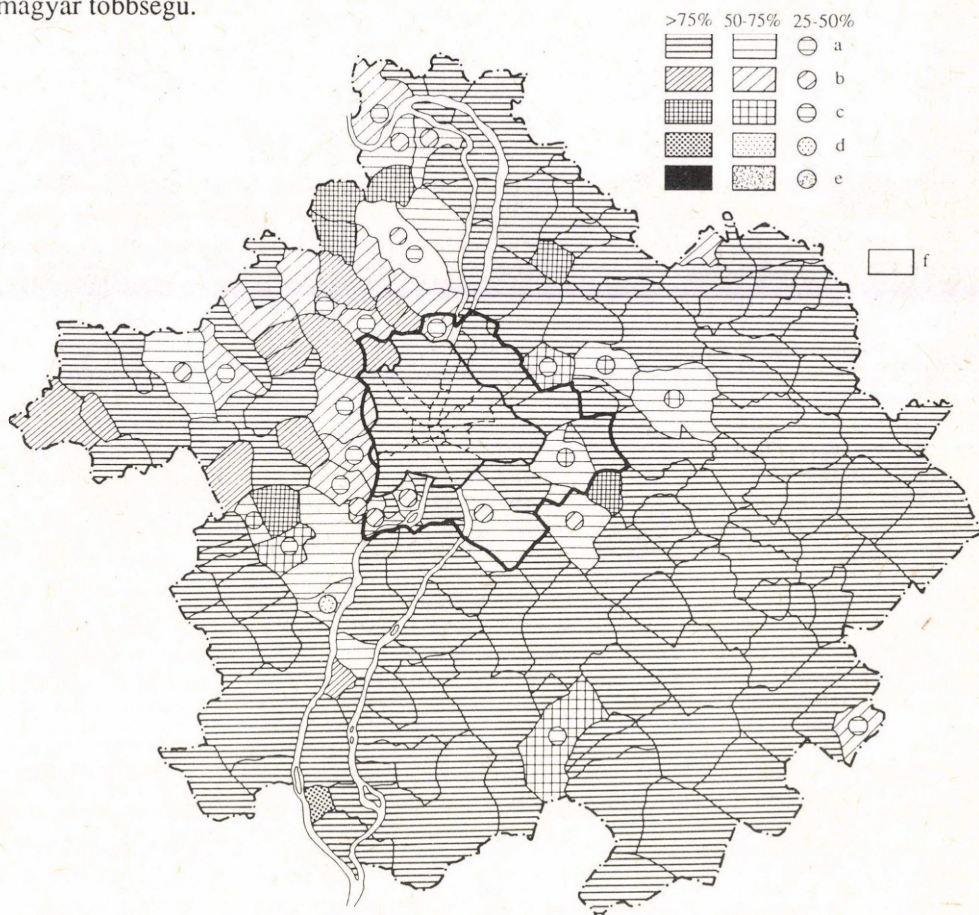
Az 1890-es évektől kezdve a népességnövekedés üteme a fővárossal szomszédos, ahhoz 1950-ben csatolt települések területén már meghaladta a budapestiét. Az 1880–1910 között népességét megötszöröző fővárosi peremvidéken öt növekedési (és egyúttal elmagyarosodási) góc (észak-pesti: Újpest, Rákospalota; északkelet-pesti: Rákosvidék; délkelet-pesti: Kispest, Pestszenterzsébet, Pestszentlőrinc; Csepel–Soroksár; dél-budai: Albertfalva, Budafok, Nagytétény) jött létre, ahol ez időszak alatt öt település is önállóvá vált. Ebben az övezetben 1910-ben a helybeli születésűek aránya 27,5%-ra csökkent, míg a budapesti származásúaké 18,3%-ra nőtt. A fővárossal egyre szorosabb tömegközlekedési kapcsolatba kerülő, egyre jobban egybeépülő elővárosi övezetben a természetes asszimilációt önkéntes magyarosodást felgyorsító intézkedések is kiegészítették. Az 1884-ben alakult Országos Magyar Iskolaegyesület egyik fő célja volt a Budapest környéki nem magyar falvak (elsősorban Békásmegyér és Pesthidegkút) elmagyarosodásának meggyorsítása az ottani óvodák, iskolák segítségével (VÖRÖS K. 1978.). Az eredmény természetesen nem maradt el, hiszen e peremközségekben a magukat magyaroknak vallók aránya – hasonlóan Budapesthez – az 1880-as 56,1%-ról 1910-re 86,2%-ra nőtt.

Az elmagyarosodás ütemében, az egyes etnikumok számának, arányának változásában nem voltak jelentős eltérések Budapest egyes kerületei között. A fővárosi kerületek közül 1910-ben – az 1900-ban, utolsóként magyar többségűvé vált Óbudát kivéve – a magyarok aránya mindenütt meghaladta a 80%-ot (2. táblázat). A németek számarányának csökkenési mértéke is hasonló volt – Kőbányától eltekintve – minden kerületben. A nem magyar lakosság szinte végleges nyelvi beolvadását egy-két évtizeddel megelőzve, az 1900-as népszámlálástól kezdve rendelkezünk a kerületeknél kisebb közigazgatási egységekre vonatkozó anyanyelvi adatokkal.

Ez időpontban a főváros számottevő etnikumai közül már csak a németek esetében volt felfedezhető némi területi koncentráció. E szerint az elmagyarosodás folyamata legutoljára a Bécsi út–Pacsirtamező út és a Szentendrei út közötti, óbudai városrészt tudta elérni, ahol a németek aránya még 1900-ban is 40-50% közötti volt. Átlagosan minden harmadik lakos németnek számított még Óbuda egyéb részein, ill. a Hűvösvölgytől Ny-ra és a Szabadság-hegytől É-ra elterülő, budai területeken is. A pesti oldalon a német anyanyelvűek ekkor számottevő (10–20%) arányt már csak az izraelita többségű városrészben, a Király utcának a Deák tér és a Nagykőrűt közötti szakaszán képviseltek. Budapest szlováksága esetében a tömeges elmagyarosodás, a népesedési csúcs a németekhez képest egy évtizeddel később, 1890–1900 között következett be.

Budapest régiójában a századforduló tájékán – a fővárosihoz képest kissé megkésett magyarosodás eredményeként – a nemzetiségekre nézve drámai változások következtek be. Az 1880. évi 65 nem magyar többségű településből már csak 36-ban volt

kisebbségben a magyar lakosság (6. ábra). A Váci-Duna és a Ráckevei-Duna vonalától K-re lévő települések elmagyarosodása szinte befejeződött, hiszen már csak 6 volt nem magyar többségű.

6. ábra. Budapest és régiójának anyanyelvi térképe 1910-ben. – A jelmagyarázatot I. a 2. ábránál.

Mother tongue map of Budapest and its region in 1910. – For explanation see Fig. 2.

Ezen a területen elsősorban a Gödöllői-dombság volt szlovák településeinek elmagyarosodása volt a leginkább feltűnő. A Duna-menti, a budapesti magyar lakossággal mind gyakrabban kapcsolatba lépő, üdülőtelepülések elmagyarosodása is olyannyira felgyorsult, hogy a szlovák Sződ, a német Dunaharaszti, Dunabogdány, Visegrád, Kismaros, a német–szlovák–magyar–szerb Szentendre lakossága 1910-ben már többségében magyarnak vallotta magát.

A felgyorsult szuburbán népességnövekedés, magyarok tízezreinek letelepedése és a természetes asszimiláció a fővárost övező, Békásmegyér–Vecsés közötti német etnikai „félholdat” – Vecsés, Soroksár, Csepel, Budafok, Nagytétény, Budatétény, Diósd elmagyarosodásával – a felére zsugorította. A Budai-hegyvidék települései ugyan meg-

őrizték német etnikai többségüket, de a főváros szomszédságában és a turizmus fő útvonalai mentén fekvő német falvakban a magukat magyarnak vallók száma már tetemesen megnőtt (Budakeszi, Budaörs, Solymár, Békásmegyer stb.).

A budapesti németiség gyors magyarosodása ellenére a vizsgált területen a legnagyobb német közösségeket még 1910-ben is a főváros kerületeiben találtuk. A legnagyobb lélekszámú vidéki német közösségeknek továbbra is Soroksár, Budaörs, Pilisvörösvár, Budakeszi, Budafok adott otthont.

A 19. sz. derekának 30 szlovák falujából 1910-re már csak 9, többnyire félreeső település őrizte meg korábbi szlovák többségét. A legtöbb szlovák azonban – Sósokúttól és Sárítól eltekintve – mégsem ezen településekben élt, hanem Budapest VIII., VI., VII., V. és IX. kerületében, továbbá Rákoskeresztúron, Tárnokon és Isaszegen, vagyis ott, ahol már a magyarok képezték a lakosság többségét.

Az 1918–1945 közötti időszak sajátosságai

Az első világháború eseményei, a háborús veszteségekkel, a születéskieséssel összefüggő természetes fogyás és a korábbiakhoz képest jóval kisebb vándorlási többlet következtében Budapest lendületes népességgyarapodása és magyarosodása 1910 és 1920 között némileg megtorpant. A trianoni békeszerződéssel korábbi, felvidéki vonzásterületét elvesztett fővárosból a szlovákok ötöde-hatoda visszaköltözött az immár Cseh-szlovákia részévé vált, korábbi szülőföldjére. Ugyanakkor az 1918–19-es hatalomváltást követően elmenekült, elüldözött erdélyi, felvidéki, délvidéki magyar menekültek többsége Budapestre és a szomszédos községekbe települt. Ezzel összefüggésben 1910–1920 között a trianoni határokon kívül, főként a nagyvárosokban (Kolozsvár, Marosvásárhely, Szatmárnémeti, Kassa, Nagyvárad, Temesvár) születettek száma gyarapodott feltűnően. Ez a korábbiaktól eltérően nem gazdasági, hanem politikai indíttatású vándorlás kb. 65 ezres migrációs többletet eredményezett. Az első világháború utáni, a magyar nemzetet és államot megalázó események és a szomszédos kis nemzetállamok létrejötte, ill. megerősödése kezdetben némileg lefékezte a vizsgált terület nem magyar lakosságának magyarosodását, sőt azt egyes esetekben visszajára is fordította. Különösen olyan esetekben nőtt meg hirtelen a németek, szlovákok, horvátok aránya 1910-hez viszonyítva, ahol a magyarosodás még meglehetősen felszínes volt (németek: Zsámbék, Budajenő, Budakeszi, Budaörs, Törökbálint, Solymár, Dunabogdány, Soroksár, Dunaharaszti, Taksony, Szigetsép, Szigetszentmárton, Szigetbecse; szlovákok: Kerepes, Nagytarcsa, Bénye, Sári, Sósokút; horvátok: Tököl). Azon települések száma, ahol a lakosság többsége nem magyarnak vallotta magát 1910–1920 között 36-ról 41-re nőtt.

Budapesten hasonló jellegű „visszanémetesedésnek, visszaszlovákosodásnak” nem volt jele. 1920-ban a magyarok aránya már meghaladta a 90%-ot, míg a németek aránya 6,5%-ra, a szlovákoké 1,5%-ra zuhant (*1. táblázat*). Az egyes városrészek hajdani etnikai jellegére a népszámlálási statisztika már csak helyenként utalt. A budapesti német anyanyelvűek utolsó, néhány tízezer képviselője már csak Óbuda városmagjában, Aquincum környékén és a dél-budai hegyvidéken tudott 10–15% közötti arányt megőrizni.

Az 1920-as és 1930-as népszámlálások közötti időszakban a főváros és a szomszédos települések népességnövekedése a világháborút megelőző periódushoz hasonló

mértékű volt. A budapestiek és a vidékiek növekvő letelepedésének köszönhető népeséggyarapodás számos, hajdani szlovák, német többségű település (Cinkota, Rákoskeresztúr) határában létrejött, csaknem színmagyar telep önálló községgé válását eredményezte: Rákoshegy (1921), Sashalom (1923), Pestszentimre (1930), Mátyásföld (1933).

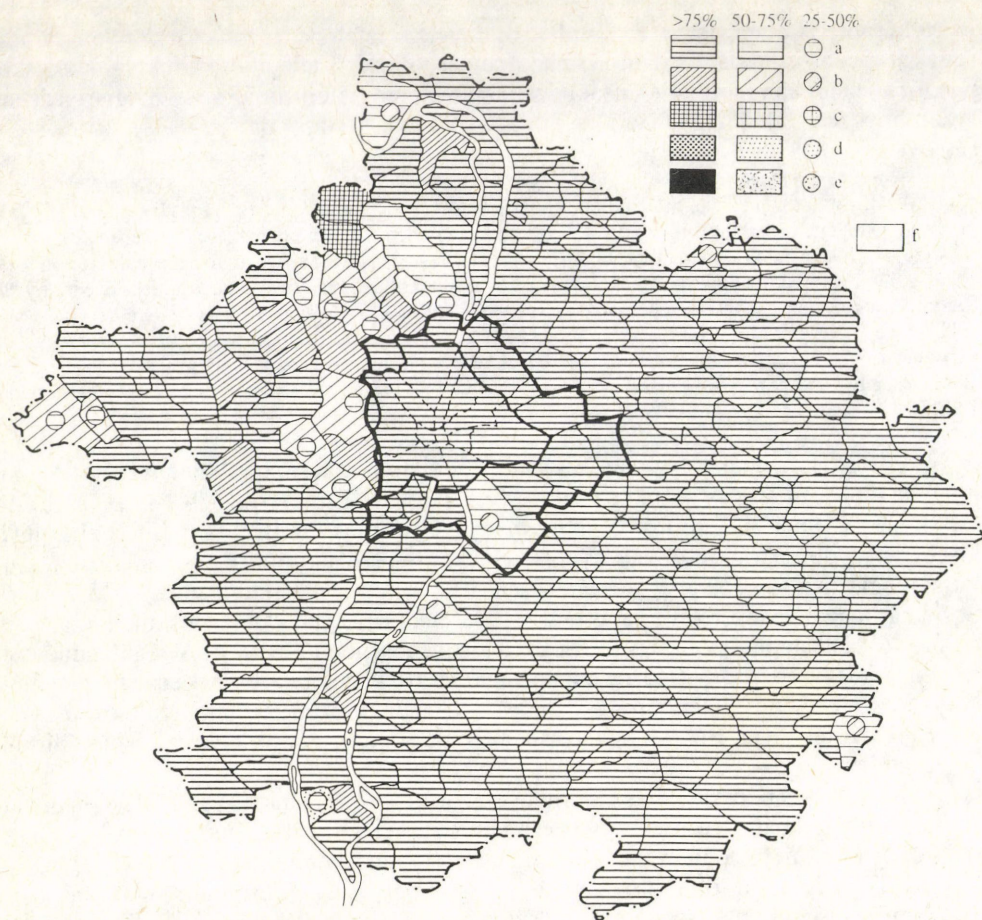
A túlnyomórészt belföldi betelepülőknek köszönhetően a helyben születettek aránya Budapesten 37,7%-ra, a peremközségekben 23,2%-ra csökkent. Ugyanakkor a magyarországi származásúak körében a dominánsan magyar – főként észak-dunántúli és Duna–Tisza közti – megyékből érkezettek aránya meghaladta a 65%-ot. Az országnyi vonzáskörzetből táplálkozó magyar fővárosba költöző magyarok százezeinek roppant nyelvi asszimilációs nyomása következtében a budapesti nemzetiségek a végső beolvadás szélére kerültek. Míg 1880-ban a 201 ezernyi helybeli magyarra még kb. 156 ezer nem magyar jutott, addig 1930-ban a városban szétszórta él, 57 ezer nem magyar anyanyelvű már közel egymilliónyi budapesti magyar szomszédságában élt. Ez az arány 1941-re még tovább torzult, mert a nemzetiségek száma 35 ezerre csökkent, a magyaroké pedig 1 millió 130 ezerre nőtt.

A magyarosodás folyamata Budapest régiójában is töretlenül haladt előre. A nem magyar többségű falvak száma az 1920. évi 41-ről 1930-ra 31-re, 1941-re pedig 26-ra csökkent. A Dunától K-re fekvő, nagy magyar nyelvi asszimilációs nyomás alatt lévő kisebb–nagyobb német, szlovák nyelvszigetek, közösségek többsége egymás után váltotta magát már inkább magyarnak. Ezen a területen – a hajdani német Taksony és Soroksár magyar többségűvé válásával – 1941 óta a népszámlálási statisztikák már nem tudnak olyan településről, ahol a magyarok kisebbségben élnének. A régió dunántúli részén a magyarosodás 1945-ig csupán a főváros közelében és a kedvező forgalmi helyzetben lévő, turizmus, tömegközlekedés által leginkább érintett területeken ért el nagyobb mértéket (pl. Békásmegyér, Budakalász, Pomáz, Pesthidegkút, Sósút, Tárnok stb. esetében).

Az 1941-es népszámlálás eredményei szerint a 97%-ban magyar népességűvé vált Budapest régiójában már csak egy szerb (Lórév), két szlovák (Pilisszentkereszt, Pilisszántó) és 23 német település mutatkozott nem magyar többségűnek. A 86%-ban magyar anyanyelvű térségben többé–kevésbé összefüggő nem magyar etnikai tömböt már csak a Budai-hegység és a Pilis német, ill. szlovák falvai képeztek (7. ábra). Túlnyomóan német anyanyelvűnek érezte magát még néhány, jórészt félreeső falu lakossága is a Csepel-szigeten és Bicske környékén. A németeket legnagyobb számban már nem Budapest kerületeiben, hanem Budaörsön, Soroksáron, Pilisvörösváron, Budakeszin, Zsámbékon, Vecsésen és Etyeken írták össze (számuk 8448–3153 fő közötti volt). Az etnikai eredet tudatát még megőrző, de már csak néhány ezer főre csökkent, nyelvileg jórészt asszimilálódott, magát már inkább magyarnak tartó itteni szlovákság 1941-ben csupán Pilisszántón és Pilisszentkeresztben alkotott említésre méltó nagyságú közösséget.

Az 1945–1990 közötti időszak főbb vonásai

Az elmúlt közel fél évszázad politikai eseményei, társadalmi átalakulási folyamatai következtében – legalábbis a népszámlálási statisztikák szerint – Budapest és régiójának a 19. sz. második felétől felgyorsult elmagyarosodása véglegesen befejeződött. A magyarosodásnak a 20. sz. derekáig viszonylag sikeresen ellenálló, félreeső falvakban a

7. ábra. Budapest és régiójának anyanyelvi térképe 1941-ben. – A jelmagyarázatot l. a 2. ábránál.

Mother tongue map of Budapest and its region in 1941. – For explanation see Fig. 2.

nem magyar etnikum eltűnését, asszimilálódását a németek kényszerű, a szlovákok önkéntes, 1946–1948 közötti migrációja tette lehetővé és szinte visszafordíthatatlan folyamattá.

A második világháború végén Európa K-i felében – így Magyarországon is – a háborús pusztítások, szenvedések, erős antifasiszta hangulat következtében a magyar lakosság széles tömegein általános németellenes hangulat lett úrrá. Ennek következtében a német, sváb, fasiszta és volksbundista kifejezések szinonímmá váltak. A potsdami határozat értelmében Magyarországon is tervbe vették a német lakosság kitelepítését. Végül is a magyar Belügyminisztérium 1945 december 29-én rendelte el a német lakosság egy részének kitelepítését, melynek előkészítése és a magyar menekülteknek való helycsinálás érdekében Budapest régiójában is megindult a németnek minősítettek néhány kijelölt településbe való koncentrálása (Budaörs, Zsámbék). E két településbe összesen

83 864 német lakost gyűjtöttek össze (FEHÉR I. 1988). Az eltávolított német lakosság helyére elsősorban környékbeli és alföldi agrárproletárok, felvidéki menekültek költöztek.

A kitelepítést 1946 januárjában Budaörsön kezdték meg és 1948 augusztusában– szeptemberében fejezték be. A kitelepítés, melyet különböző, objektív–szubjektív módon hajtottak végre (FEHÉR I. 1988), eltérő mértékben érintette a vizsgált terület német falvait. A Dunától K-re fekvő, kis nyelvszigetekben élőket (Taksony, Dunaharaszti, Vecsés, Iklad, Ceglédbercel), ill. a dunántúli részen a pilisvörösváriakat, visegrádiakat, újbarokiakat szinte teljesen elkerülte a kitelepítés. Ugyanakkor Dunabogdányban, Száron a németeknek negyedét–harmadát, Solymáron, Piliscsabán, Pomázon, Szigetcsépen stb. hozzávetőleg a felét, Budakalászon, Budakeszin, Budajenőn, Telkin, Szigetbecsén pedig kétharmadát–háromnegyedét deportálták. A kitelepítés azonban a német anyanyelvűekre legsúlyosabb csapást Budaörsön, Nagykovácsiban, Perbálon, Csobánkán és Zsámbékon gyakorolta, ahol 1948-at helyben már csak 3–10%-uk érte meg.

A Magyarországra rákényszerített 1946 február 27-i magyar–csehszlovák, ún. „lakosságcsere” egyezmény értelmében a vizsgált terület szlovák eredetű, de már jelentősen elmagyarosodott lakosságának negyede–harmada is elhagyta Budapest régióját.

A hazánk területén 1946 februárja és júniusa között zavartalan kitelepülési propagandát folytató Csehszlovák Áttelepítési Bizottság (CSÁB) főként agrárszociális jellegű ígéretekkel 17 715 lakost birt rá a budapesti, aszódai és pilisi CSÁB körzetek területén arra, hogy jelentkezzen a csehszlovákiai kitelepülésre (KUGLER J. 1991). Figyelemre méltó volt az a tény, hogy az áttelepülni szándékozóknek 22%-a sem szlováknak, sem csehül nem tudott! Végül is e területen csupán 8 535 jelentkezési lapot fogadtak el.

A budapesti régióban a korábbi évtizedek számukra kedvezőtlen etnikai folyamatai, az elmagyarosodás által megkímélt német és szlovák etnikai magterületeket a 40-es évek migrációi csaknem teljesen szétroncsolták, sokszorosára növelve a német és szlovák ajkúak utolsó menteváraiban a magyar nyelvi asszimiláció lehetőségét.

A kitelepülés, az 1940-es évek keserű tapasztalatai és a végső fázisába jutott elmagyarosodás következtében a magukat nem magyar anyanyelvűeknek vallók aránya az 1941-beli 3,4%-ról (Budapest), ill. 14,2%-ról (régió) az 1949-es népszámlálás időpontjában 0,9%-ra (!) csökkent, és mind a mai napig hasonló szinten (0,8–1,2%) mozgott (1. táblázat). A hivatalos anyanyelvi népszámlálási statisztikák szerint 1990-ben a vizsgált terület települései közül csupán Pilisszentkereszten (1084 szlovák, 52,8%) és Lóréven (175 szerb, 55,9%) haladja meg a nem magyarok száma és aránya a magyarokét.

Természetesen, ha az 1980-ban készült, a származás és a nyelvtudás kombinációján alapuló társadalmi minősítés eredményeit, az ún. „nemzetiségi kulturális igényű” népesség számát tekintjük, a régió jelenlegi etnikai térszerkezetéről alkotott kép némileg módosul. A becslések szerint a vizsgált terület népességéből 49 ezer (4,5%) még németnek, 30 ezer (3,1%) még szlováknak, 4 ezer horvátnak, 2,5 ezer szerbnek minősíthető. A becslések alapján még 10 településen feltételezhető, hogy a németek (Újbarok, Szár, Taksony, Iklad), a szlovákok (Pilisszentkereszt, Pilisszentlászló, Pilisszántó, Sósút, Nagytarcsa) és a szerbek (Lórév) képezik a helybéli lakosság többségét.

Az imént vázolt folyamatok eredményeként az 1990-es népszámlálás idejére az anyanyelvi adatok szerint Budapest és régiójának népessége szinte teljes egészében homogénné, magyarrá vált (99,0, ill. 98,8%) (1., 3. táblázat). Az etnikai eredet tekintetében azonban a főváros és környékének népessége – elsősorban a nagy ütemben növekvő lélekszámú cigányságnak köszönhetően – korántsem ennyire egységesen magyar.

Tekintettel arra, hogy a cigányság túlnyomó többsége mindig magyar anyanyelvűnek és nemzetiségűnek vallotta magát és a népszámlálások időpontjában rögzített számuk ennek köszönhetően az elmúlt évtizedekig

elenyésző volt, így a vizsgált terület cigányságát, mint napjaink egyetlen számottevő, itteni nem magyar etnikai elemét – főként különböző becslésekre, felmérésekre alapozva – az elmagyarosodott, szinte jelentéktelen létszámúra csökkent nemzeti kisebbségektől (németek, szlovákok, szerbek, horvátok stb.) elkülönülten mutatjuk be.

3. táblázat. Budapest népessége anyanyelvi összetételének változása (1880-1990)

Év	Anyanyelv									
	Összes népesség	Magyar	Szlovák	Román	Horvát	Szerb	Szlovén	Német	Cigány	Egyéb
1880	402706	227894	25637	411	2015		18	138423	33	8275
1890	560079	364239	32500	788	1126	2087	312	141514	101	17412
1900	861434	670444	31094	1362	2256	2867	313	132988	10	20100
1910	1110453	954366	25052	3056	3051	4495	411	102184	106	17732
1920	1232026	1107279	17560	2008	2326	1375	428	86853	57	14140
1930	1442869	1355129	10647	882	1756	786	151	62613	143	10762
1941	1712791	1654202	4762	437	886	441	99	42432	342	9190
1949	1590316	1576551	1882	527	536	413	174	3106	387	6740
1960	1804606	1787692	1688	465	783	424		4773	947	7834
1970	1945083	1923789	1459	577	777	1012	423	4911	1156	10979
1980	2059347	2043204	1054	559	654	394	76	2924	1511	8971
1990	2016774	1997611	934	572	811	343	82	2887	3643	9891
%										
1880	100,0	56,6	6,4	0,1	0,5		0,0	34,4	0,0	2,0
1890	100,0	65,0	5,8	0,1	0,2	0,4	0,1	25,3	0,0	3,1
1900	100,0	77,8	3,6	0,2	0,3	0,3	0,0	15,5	0,0	2,3
1910	100,0	85,9	2,3	0,3	0,3	0,4	0,0	9,2	0,0	1,6
1920	100,0	89,9	1,4	0,2	0,2	0,1	0,0	7,1	0,0	1,1
1930	100,0	93,9	0,7	0,1	0,1	0,1	0,0	4,3	0,0	0,8
1941	100,0	96,6	0,3	0,0	0,1	0,0	0,0	2,5	0,0	0,5
1949	100,0	99,1	0,1	0,1	0,1	0,0	0,0	0,2	0,0	0,4
1960	100,0	99,1	0,1	0,0	0,0	0,0		0,3	0,1	0,4
1970	100,0	98,9	0,1	0,0	0,0	0,1	0,0	0,3	0,1	0,5
1980	100,0	99,2	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,2	0,1	0,4
1990	100,0	99,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,1	0,2	0,5

A cigányok első, részletes, települési szintű összeírására 1893-ban került sor. Ekkor az országban 275 ezer – a mai államterületen 65 ezer, Budapesten kb. 600, a régiójában pedig 4100 – lakost minősítettek az összeírók cigánynak, akik nem csak a népszámlálási, hanem ezek szerint a becslést is elenyésző részét képezték a helyi lakosságnak (Budapest: 0,1%, régió: 1,35%). A legtöbb cigány 1893-ban Bicske (181), Újpest (161), Vác (159), Monor (134), Isaszeg (128) és Tápióbicske (112) lakója volt. A cigányok 70%-a már akkor sem beszélt a cigány nyelvet és csupán 10%-a vallotta magát cigány anyanyelvűnek.

Azóta nem került sor a cigány lakosság hasonló részletességű, állami irányítású összeírására, csupán 1971 óta kíséreltek meg különböző időpontokban lélekszámuk, társadalmi szerkezetük becslését.

A népszámlálási adatok szerint Budapesten a cigány anyanyelvűek száma 1880–1949 között 10 és 387 között mozgott. Ezt követően a hivatalos diszkrimináció megszűnése, életkörülményeik rohamos javulásával összefüggő megnövekedett természetes szaporodásuk és a fővárosba való egyre növekvő beköltözésük miatt az 1970-es évek elejére a budapesti cigányok száma megháromszorozódott. A főváros cigányságának

1970 előtti térbeli eloszlásáról viszonylag keveset tudunk, de annyi biztos, hogy tehetősebb rétegek (zenészek) elsősorban a Teréz- és Ferencváros közötti bérházas övezetben, míg a legszegényebbek a város peremvidékeinek putrijaiban, nyomortanyáin laktak.

1971-ben a KEMÉNY I. vezette, úttörő jelentőségű, 2%-os reprezentatív felmérésen alapuló országos cigánykutatás szerint a fővárosnak 26 ezer, az agglomerációnak 10 ezer állandó cigány lakosa volt. Az ideiglenes bejelentővel rendelkező, Budapesten dolgozó és az „illegálisan”, bejelentő nélkül, itteni rokonaiknál meghúzódókkal együtt a cigány lakónépesség számát akkor 65 ezerre, Budapest népességének 3,25%-ára becsülték (KEMÉNY I. 1975). Az 1971-ben állandó bejelentővel rendelkező 5750 cigány család 5250 lakásban lakott, melynek 30%-a (1600) rendkívül primitív életkörülményeket kínál, gettószerű telepen volt fellelhető. Ezek a putrik jelentették akkor a vidékről idekerült cigányok tömegei számára a fővárosi letelepedés első lépcsőfokát.

Az 1964-ben hozott 2014. sz. Minisztertanácsi határozat értelmében a kb. 13 ezer szociális követelményeknek nem megfelelő telep (így az 1600 cigánytelep) nagy részét – főként a 70-es évek elejétől kezdődően – felszámolták. Az onnan kitelepített cigányok többségét a VI–IX. kerületi bérházas övezet, egyre inkább leromlott állagú épületeibe költöztették, oda, ahonnan már a két világháború között megindult, az 50-es, 60-as években pedig felgyorsult a magasabb státusú rétegek elköltözése (LADÁNYI J. 1989). Természetesen a 70-es évek népesedéspolitikájának keretén belül a három- és többgyermekes cigánycsaládok közül számosan költözhetek az új lakótelepekre is. A belső pesti bérházas övezetbe a volt fővárosi telepi és vidéki cigányok tömeges beköltözése egy térbelileg is egyre jobban kiterjedő, szinte fékezhetetlen slumosodási, „elcigányosodási” folyamatot indított be.

A budapesti és a régióban élő cigányságnak az elmúlt két évtizedben jelentősen megváltozott számarányát és térbeli eloszlását a Fővárosi és Pest Megyei Tanács VB Cigánykoordinációs Bizottságainak 1985-ös adatai, ill. LADÁNYI J. 1987. évi felmérései alapján mutatjuk be. A tanácsi becslések alapján az állandó lakosok körében a cigányok száma 1978-ban Budapesten 30 ezerre, a főváros régiójában 20 ezerre volt tehető, mely 1985-ben már meghaladta a 45 ezret, ill. a 22 ezret. Az 1985-ös adatok szerint a cigányok becsült aránya Budapesten 2,17%, régiójában pedig 2,6% volt. Ekkor a becslések alapján a cigányság a fővárosban legnagyobb, régiójában a 3. legjelentősebb (vö. németek: 3,7%, szlovákok: 2,9%, *1. táblázat*) nem magyar etnikumnak számított.

Budapesten a cigányok a legnagyobb (7500–3500 fős) tömeget és arányt (5–8%) a VIII., XX., X., VII., IX. kerületben képviselik, ami az egyes kerületek lakóhelyi presztízisének, lakáspiaci helyzetének és az ebből eredő eltérő életkörülményeknek a világos visszatükröződése (*4. táblázat, 8. ábra*).

4. táblázat. Az állandó cigány lakosság száma és %-os aránya Budapest kerületeiben, 1985.¹

Kerületek	Cigány lakosság száma	Aránya (%)	Kerületek	Cigány lakosság száma	Aránya (%)
I.	150	0,42	XIII.	1700	1,18
II.	100	0,09	XIV.	1700	1,12
III.	1400	0,94	XV.	1700	1,71
IV.	1000	1,11	XVI.	500	0,72
V.	600	1,36	XVII.	1500	1,97
VI.	1400	2,22	XVIII.	1600	1,55
VII.	4000	4,99	XIX.	1300	1,65
VIII.	7500	7,80	XX.	7000	7,13
IX.	3500	4,22	XXI.	1500	1,71
X.	5500	5,37	XXII.	10000	1,75
XI.	300	0,17			
XII.	50	0,06	Összesen:	45000	2,17

¹ A Fővárosi Tanács VB Cigánykoordinációs Bizottság becslése

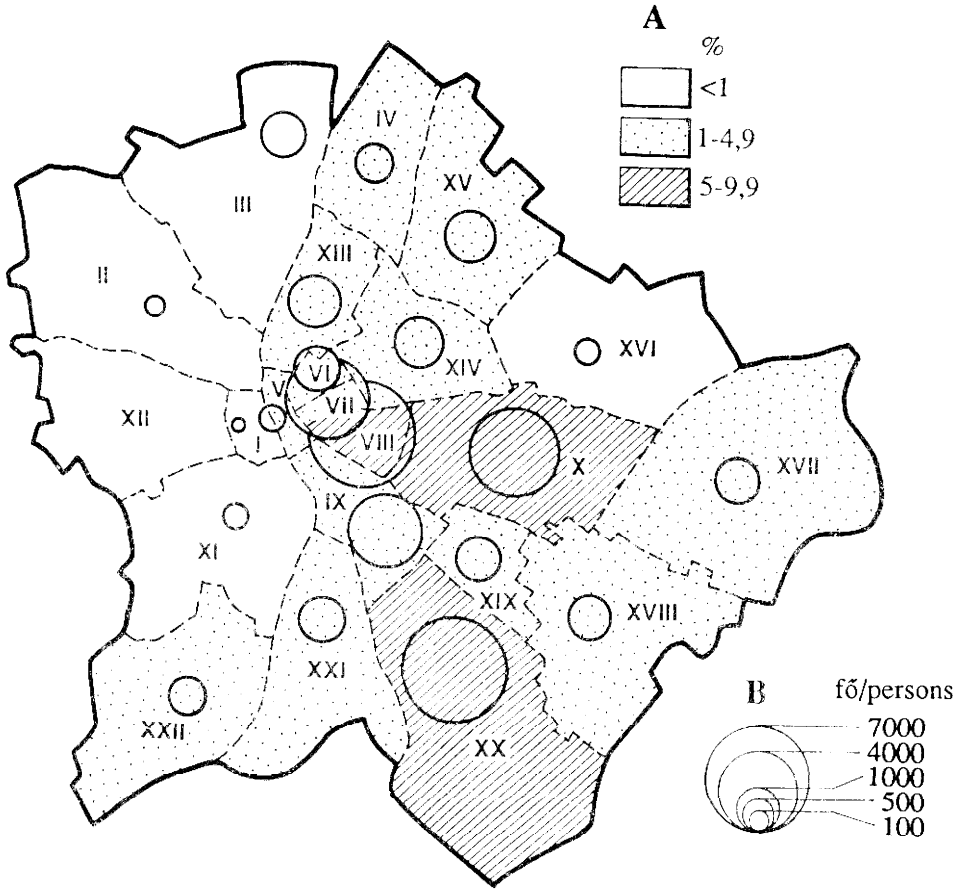
LADÁNYI J.-nak az általános és kisegítő iskolák alsó tagozatos tanulói körében 1987-ben végzett felmérése szerint a budapesti cigányok 47%-a a slumosodó belső pesti kerületekben él (Podmaniczky u. – Aréna út–Thököly út–Fiumei út–Orczy út–Haller u.–Duna–Vámház krt.–Múzeum krt.–Károly krt.–Bajcsy-Zs. út közötti területen) (LADÁNYI J. 1989). A cigányoknak nagyobb lélekszámú koncentrációja figyelhető meg a következő körzetekben is: XXI. kerület: Kossuth Lajos u.–Ady Endre út környéke, XX. kerület: Határ út és Kossuth Lajos u. között, XIX. kerület: Ady Endre út és az Üllői út között, XVIII. kerület: Kolozsvár u. és a Margó T. u. között, X. kerület: Újhegyi ltp., Zalka M. tér környéke és Óhegytől Ny-ra, XVII. kerület: Rákoskeresztúr ófaluja a Pesti út és a Csabai u. találkozásánál, XIII. kerület: Tahó u. és Váci út között, IV. kerület: Farkas-erdőtől K-re, III. kerület: Békásmegyeri ltp.

A budapestihez hasonló, bár annál szerényebb mértékű, jórészt a szuburbanizációs fejlődéssel összefüggő területi koncentráció figyelhető meg a régió cigánységének körében is. Az itteni, 1985 végén 22 536 főt számláló, cigánynak minősített népesség többnyire még az általa hagyományosan lakott településekben (Vác: 682, Monor: 1030, Örkény: 953, Tura: 758 stb.) és a fővárosi agglomerációban (Érd, Szigetszentmiklós, Pécel, Kerepestarcsa, Dunakeszi, Pomáz, Csobánka stb.) volt fellelhető (9. ábra). A helyi népességen belül képviselt számottevő arányuk különösen Csobánkán (21,4%), Örkényen (18,7%), Pándon (14,5%), Dömsödön és Pilisecabán (10,2%) tanúskodott az elcigányosodási folyamat kezdetéről.

A budapesti agglomerációban a cigányok egyre növekvő, nagy száma főként a fővárosi letelepedés adminisztratív korlátozásának volt köszönhető. Jóllehet a vidéki társaiknál lényegesen kedvezőbb körülmények között élnek az agglomeráció cigányai, egyes településeken (Érd, Szigethalom, Gyál stb.) lakáskörülményeik még mindig nagyon kedvezőtlenek. Az említett településeken az egy lakásban élő cigányok száma 10–15 fő körül mozog. Helyzetük nem csak a lakáspiacon fokozottan hátrányos, de egyre rosszabb a munkaerőpiacon is. LADÁNYI J. (1989) szerint a fővárosi cigány keresők mintegy kétharmada a legalacsonyabb társadalmi státusú betanított és segédmunkások közé tartozik. A közelmúltbeli és jelenlegi gazdasági szerkezetváltással járó elbocsátások őket érintik a legsúlyosabban. (Érden pl. a keresőképes korú cigány férfiak 27%-a, a nők 65%-a nem rendelkezik sem állandó munkahellyel, sem alkalmi munkát nem végez.)

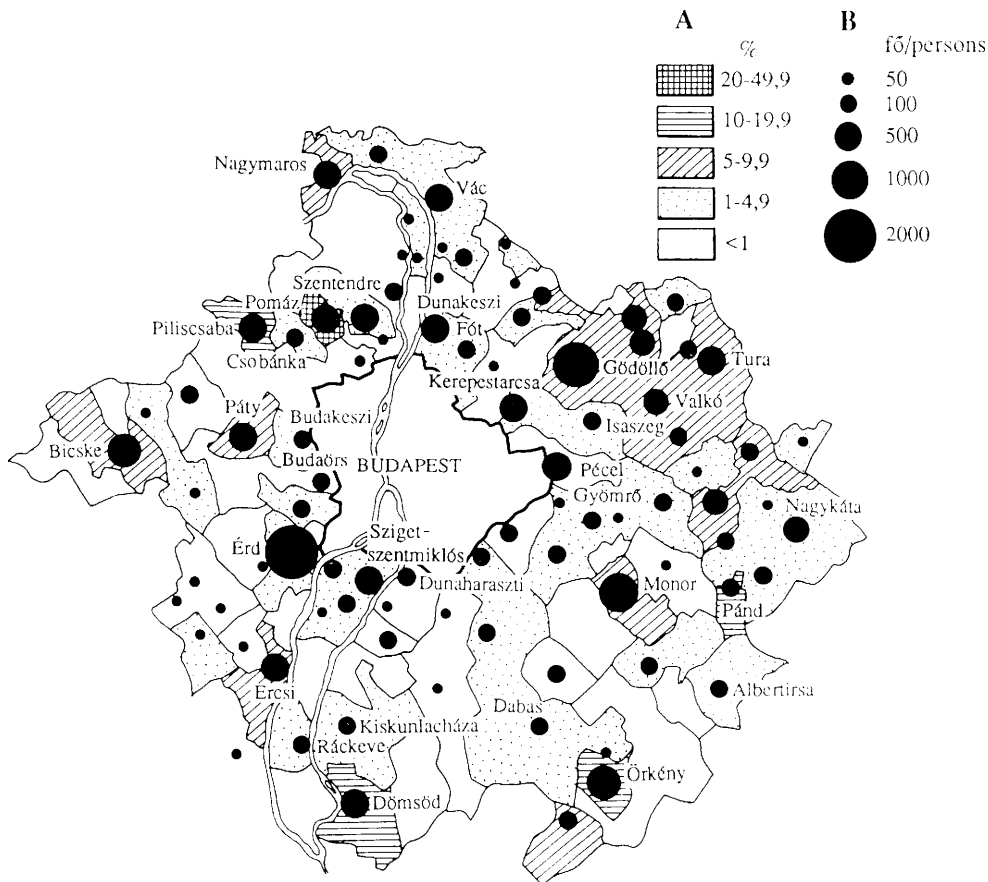
A vizsgált területen belül végbenő folyamatok alapján várható, hogy növekszik az etnikai szegregáció, az ún. gettósodási folyamat, mely nem kizárólag csak a fővárosban,

hanem más települések esetében is jelentkeznek, a cigányság nagyobb részének a társadalom többségétől való térbeli elkülönülését eredményezve. Mindez pedig a közeljövőben nagy hatással lesz a bűnözés alakulására, az etnikai jellegű előítéletek táplálta, etnikai konfliktusok, összetűzések gyakoriságára is.

8. ábra. Budapest cigány népessége 1985-ben. – A = a cigány népesség aránya településenként; B = a cigány népesség abszolút száma

Gypsy population of Budapest in 1985. – A = proportion of gypsy population by districts; B = absolute number of gypsy population by districts

9. ábra. Budapest régiójának cigány népessége 1985-ben. – A = a cigány népesség aránya településenként; B = a cigány népesség abszolút száma

Gypsy population in the region of Budapest in 1985. – A = proportion of gypsy population by settlements; B = absolute number of gypsy population by settlements

IRODALOM

- ACSÁDY I. 1896. Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában. – Magyar Statisztikai Közlemények XII., Budapest
- BOROVSKY S. 1910. Pest–Pilis–Solt–Kiskun vármegye I–II. – Budapest
- Budapest félévszázados fejlődése 1873–1923. – Budapest Székesfőváros Statisztikai Közleményei 53. Budapest, 1925.

- CSANÁDI G.–LADÁNYI J. 1985. Budapest – a városszerkezet történetének és a különböző társadalmi csoportok városszerkezeti elhelyezkedésének vizsgálata. – MKKE, Budapest
- DÜMMERTH D. 1968. Pest város társadalma 1686–1696. – Budapest
- FEHÉR I. 1988. A magyarországi németek kitelepítése 1945–1950. – Akad. Kiadó, Budapest, 232 p.
- FÉNYES E. 1851. Magyarország geographiai szótára I–II. – Pest
- FÉNYES E. 1867. A magyar birodalom nemzetiségei és ezek száma vármegyék és járások szerint. – Értekezések a történettudományi osztály köréből IV. MTA, Budapest
- HAEUFLER, I.V. 1854. Buda–Pest, historisch-topographische Skizzen im Ofen und Pest und deren Umgebungen. – Pest
- HORNYÁNSZKY, V. 1858. Geographisches Lexikon des Königreichs Ungarn und der serbischen Woiwodschafft mit dem temescher Banate. – Pest
- KEMÉNY I. 1975. A budapesti cigányokról. Budapest 1975/5.
- KEMÉNY I. et al. 1976. Beszámoló a magyarországi cigányok helyzetével foglalkozó, 1971-ben végzett kutatásról. – MTA Szociológiai Kutató Intézete, Budapest
- KOCSIS K. 1989. Magyarország jelenlegi etnikai térszerkezetének sajátosságai. – Földr. Közl. 37. (113.) 4. pp. 283–305.
- KOCSIS K.–KOVÁCS Z. 1991. A magyarországi cigánynépesség társadalomföldrajza. – In: Cigánylét, MTA Pol. Tud. Int., Budapest, pp. 78–104.
- KÓSA J. 1937. Pest és Buda elmagyarosodása 1848-ig, Budapest
- KÖRÖSI J. 1882. Budapest nemzetiségi állapota és magyarosodása az 1881-iki népszámlálás eredményei szerint, Budapest
- KÖRÖSI J.–THIRRING G. 1905. Budapest fővárosa az 1901-ik évben. A népszámlálás és népleírás eredményei. – Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatalának Közleményei XXXIII./II.
- KUGLER J. 1991. Adatok és tények a magyar-csehszlovák lakosságcseréről. – In: Alföldi társadalom II., MTA RKK, Békéscsaba, pp. 31–66.
- LACKÓ M. 1979. Budapest társadalma a két világháború között. – In: HORVÁTH M. (szerk.): Budapest története V., Akad. Kiadó, Budapest, pp. 415–464.
- LADÁNYI J. 1989. A lakásrendszer változásai és a cigány népesség térbeni elhelyezkedésének alakulása Budapesten. – Valóság 32. 8. pp. 73–89.
- NAGY L. 1975. Budapest története 1686–1790, 1790–1848. Társadalom. – In: KOSÁRY D. (szerk.): Budapest története III. Akad. Kiadó, Budapest, pp. 127–157., 373–426.
- PALUGYAI I. 1852. Buda–Pest szabad királyi városok leírása. – Pest
- PÁSZTOR M. 1936. Buda és Pest a török uralom után. – Budapest
- THIRRING G. 1925. Budapest magyarosodása az utolsó félszáz év alatt. – Magyar Statisztikai Szemle 3. 1–4. pp. 117–120.
- THIRRING G. 1936–1937. Budapest főváros demográfiai és társadalmi tagolódásának fejlődése az utolsó 50 évben I–II. – Statisztikai Közlemények 70. 2–3.
- THIRRING L. 1940. Nagy-Budapest népessége. – Statisztikai Közlemények, 78.
- Uebersicht des Bevölkerungsstandes des Kronlandes Ungarn im Jahre 1850 nach der ämtlichen Volkszählung. – Ofen (Buda), 1851
- VÖRÖS K. 1978. Pest–Budától Budapestig 1849–1873, A fővárostól a székesfővárosig 1873–1896, A világáros útján 1896–1918. – In: VÖRÖS K. (szerk.): Budapest története IV. Akad. Kiadó, Budapest, pp. 117–646.

CHANGE IN THE ETHNIC STRUCTURE OF BUDAPEST AND ITS REGION (1850–1990)

by *K. Kocsis*

S u m m a r y

Budapest located on different types of natural landscapes and being an important crossing point over the Danube river and also as traffic node was settled by a heterogeneous urban population. In this study we try to outline the process of changes having been taken place during the last one and half century in the ethnic structure of Budapest and its region, about the spatial spread of assimilation in languages accelerated heavily at the beginning of the 20th century, and about an opposite process: the slowed increase of ethnic heterogeneity and segregation derived from the growing immigration of gypsy population after the Second World War.

The frame of the ethnic space structure of the last one and half century has been shaped mainly in the 18th century. During that era the region investigated was unable to get back its earlier character of Hungarian dominancy because of the mercantilistic colonization policy of Habsburg Empire which was against Hungarians and protestantism also.

The non-Hungarian language area – during the last 1000 years – has reached its maximum extension at the end of the 18th century. Since the beginning of the 19th century when the role of the regulation of migration flow decreased considerably a voluntary 'magyarization' has been started as an obvious consequence of the Hungarian assimilation pressure on non-Hungarian language islands on the one hand and the dominant Hungarian character of the immigration process went on in the attraction zone of Budapest on the other.

After the Compromise between Austria and Hungary in 1867 the rehabilitation of Hungarian Constitution, the building-up the organizational structure of state administration, the reorganization of educational system into Hungarian character, unification of Buda, Pest and Óbuda in 1873 – the foundation of Budapest – all these processes led to a fast economical, social and of course ethnical and language use changes. From the underdeveloped peripheries on the one hand and from the developed territories of the near Transdanubia and the Great Hungarian Plain on the other, masses of rural Hungarians run into Budapest, the renewed centre of the national economy.

During the everyday contact with the big mass of local Hungarians more and more non-Hungarians have recognised the importance of speaking Hungarian. This fact – as an integrative phenomenon of civil development in the Hungarian society – gave a start to an unavoidable natural assimilation process in the use of Hungarian language the result of which was the nearly full voluntary magyarization of the capital to the 1920s. Between 1850 and 1920 the rate of inhabitants with Hungarian mother tongue increased from 36.8 to 90.2 per cent on the territory of former Budapest.

In the Budapest region the voluntary magyarization was less quick than in the capital. The share of Hungarians has reached the 90 per cent only after 1946–1948 when the majority of German population was administratively moved out from Hungary to Germany and two thirds of Slovaks have voluntarily left their homes in Hungary and moved to Czechoslovakia. As a consequence of processes outlined for the time of the census in 1990 the population of Budapest and its region became nearly fully homogeneous and purely Hungarian (with its 99.0 and 98.8 per cent share).

Deriving from the ethnical origin the population of the capital and its region – mainly because of the high rate of increase of gypsy population – is not so homogeneously Hungarian. The systematical disappearance of gypsy slums through state intervention after 1964 the large mass of gypsies of the capital and the country resettled into the block house zone of Pest which led to an increasing tendency in ethnic segregation and the spatial extension of slums in Budapest. For now it is the greatest ethnic problem in the capital to be solved.

Translated by T. TINER